

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

FILOLOĢIJAS FAKULTĀTE
BALTU VALODU KATEDRA

42.

Artura Ozola dienas konference

TĒZES

Rīgā
2006. gada 17.-18. martā

Konferences programmas komiteja:

Nicole NAU

Adama Mickēviča universitāte, Poznaņa

Artūras JUDŽENTIS

Lietuviešu valodas institūts, Viļņa

Lidija LEIKUMA

Latvijas Universitāte

Pēteris VANAGS

Latvijas Universitāte, Stokholmas universitāte

Saturs

Daiva Aliūkaitė, Gabija Bankauskaitė-Sereikienė. Perceptyvines dialektologijos tyrimai: dialektų estetinė vertė	5
Rima Bacevičiūtė. Dabartinio Klaipėdos krašto aukštaitiškosios tarmės	6
Anda Blūmanė. Uzrunas formu izvēle izglītības iestādē; pedagogu viedoklis	7
Indrė Brokartaitė-Pladienė. Kokias vokiečių kalbos atmainas liudija „Naujojo Tilžės keleivio“ (1924-1940) vokietybės?	8
Jūratė Čirūnaitė. LDK totorių moterų asmenvardžiai	9
Aida Čižikaitė. Morfologiniai aspektai: skirtingų grupių kalbų duomenų lyginimas l 0	
Anna Daugavietė. Iso patskaņu zudums Kurzemes lībiskajās izloksnēs: palīgākcenta pozīciju rekonstrukcija	11
Gīta Elksnīte. Nominālās vārdkopas G. Manceļa darbā “Phraseologia Lettica” tekstā	12
Rasa Andriušytė. Frazeologinio vaizdo kūrimo būdai R. Granausko knygoje „Gyvilėlių dainavimas“	12
Piotr Grablunas. Lenkijos pietų aukštaičių tarmės naudininkas – vartosena	13
Gražina Akelaitienė. Kai kurių veiksmažodžių formų morfonologinė struktūra (kodifikuota norma ir vartosena)	14
Ilze Grigale. Īpašības vārdu rakstības un lietojuma īpatnības G.Manceļa darbos salīdzinājumā ar senākiem tekstiem (17.gs. 1.puse)	14
Daiva Kardelytė-Grīnevičienė. Par dažiem atvasinājumiem no mantotās leksēmas <i>akmuo</i> lietuviešu, latviešu, baltkrievu un poļu valodā: etnolingvistiskais aspekts	15
Laura Katkeviča. Palīgteikumi ar <i>kad</i> un <i>ja</i> 17. gs. tekstos	16
Asta Kazlauskienė. Netaisyklingas kirčiavimas: tik bendrinės kalbos normų pažeidimas, o gal kalbos raidos požymis	17
Stephan Kessler. Normvorstellungen und ihre Umsetzung in Adolphs Grammatik von 1685	17
Dalia Kiseliūnaitė. Paskutiniai Kuršių nerijos kuršininkų karta: pateikėjos Erikos Kalvis kalbos tyrimas	18
Jolanta Lėgaudaitė. The Humorous Aspects of Slang	18
Dalia Masaitienė. Comparative analysis of minimal responses in English and Lithuanian spoken discourse	19

Monika Murauskaitė. Deminutyvai lietuvių ir latvių stebuklinėse pasakose – reikšmė ir vartosena	19
Daiva Murmulaitytė. Naujas bendrinės lietuvių leksikos tyrimo įrankis	20
Nicole Nau. Starp ĩstenības un atstāstījuma izteiksmi – darāmās kārtas pagātnes divdabja lietojums	21
Živilė Nemickienė. Opposition as a Morphological Device in the English Language	22
Gunta Nešpore. Verbu ar semantisko elementu ‘pārvietoties’ hierarhiskās attieksmes mūsdienų latviešu valodā.....	22
Jowita Niewulis – Grablunas. Dabartinės Punsko tarmės fonologinės balsių sistemas apžvalga	24
Dace Okmane. Dažas iezīmes lietvārdu skaitļa lietošanā	24
Jurgis Pakerys. Vitenui priklausęs Adolfo gramatikos egzempliorius	25
Olegas Poliakovas. Morfonologija ir lyginamoji kalbotyra	26
Laura Butkutė. Patarlių ir priežodžių okazionalioji vartoseną	27
Anita Pūpola. Ģenitīvs kā verbālā pārvaldījuma atkarīgais komponents lejaskurzemes izloksnēs	28
Goda Rumšienė. Internet English and its Society: Lexical and Morphological Deviations	28
Baiba Saulīte. Tēmas un rēmas identificēšanas problēmas intervijās	29
Iļja Seržants. Pie kāda prosodiskā tipa pieder latviešu intonācijas?	30
Virginija Stankevičienė. Šnekamosios kalbos žodžiai <i>Dabartinės lietuvių kalbos žodyne</i> ir reali jų vartoseną	31
Andrejs Veisbergs. Jaunvārdi un valodas attīstības virziens	32
Vilija Sakalauskiē. Pietinių vakarų aukštaičių germanizmų raida	33
Vida Žilinskienė. Veiksmāžodžio formų vartojimas lietuvių ir latvių kalbų skirtingų funkcinių stilių tekstuose	34
Bronius Maskuliūnas. Dēl lietuvių senųjų raštų savybinių įvardžių derinamųjų formų	34
Dzintra Paegle. Otrās konjugācijas verbu sarukšana	35

REFERĀTU KOPSAVILKUMI PRANEŠIMŲ SANTRAUKOS SUMMARIES

Daiva ALIŪKAITĖ, Gabija BANKAUSKAITĖ-SEREIKIENĖ
Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Perceptyvines dialektologijos tyrimai: *dialektų estetinė vertė*

Pranešime, remiantis teorinėmis perceptyvines dialektologijos, liaudies lingvistikos ir epilingvistikos įžvalgomis bei empirinio **suvoikimo**¹ tyrimo duomenimis, aktualizuojama dialektų *estetinės vertės* samprata.

H. Giles, R. Y. Bourhis ir A. Davies *prigimtinės vertybės hipotezė*² teigia, kad kai kurių kalbos variantų yra maloniau klausytis. Taigi pranešime formuluojama **hipotezė**, kad naivieji kalbos vartotojai ir vertintojai pagal estetinius kriterijus tarmių tekstus³ ir bendrinės kalbos tekstą vertina skirtingai ir jų vertinimai, sprendimai koreliuoja ne tik su objektyviomis variantų skirtimis, bet ir su ekstralingvistiniais faktoriais.

Pranešime analitiniai ir apibendrinantys teiginiai formuluojami, remiantis perceptyvines dialektologijos atstovės Renée van Bezooijen suformuluotomis **1) garsų sklaidos, 2) normų sklaidos, 3) konteksto, 4) suvokiamumo, 5) atpažinimo** hipotezėmis.

Pagal šias hipotezes:

- a) Vieni garsai suvokiami kaip gražesni už kitus, ir pagal tai identifikuojama varianto estetinė vertė.

¹ *Suvoikimo tyrimo, suvoikimo studijos* kategorija perimta iš perceptyvines dialektologijos metodologijos, plg. ang. *perceptual studies* (žr. Benson, E. J.; Preston, D. R. I dialettologi incontrano la percezione: per farne che cosa? *Rivista Italiana di Dialettologia*, 2002, 26, 19-47.)

² Giles, H.; Bourhis, R. Y.; Davies A. Prestige speech styles: the imposed norm and inherent value hypotheses. *Language in Anthropology. IV: Language in many ways*, W. C. McCormack and S. Wurm (eds.), 1975, The Hague: Mouton.

³ Respondentai vertina rytų aukštaičių, vakarų aukštaičių ir žemaičių tekstų pavyzdžius. Pranešime aptariami tyrimo, vykdyto įvairiuose Lietuvos regionuose (beveik 500 respondentų), duomenys.

- b) Žmonės patrauklesniu, gražesniu variantu laiko bendrinę kalbą ar artimesnį bendrinei kalbai variantą.
- c) Vertinimai dėl varianto patrauklumo koreliuoja su egzistuojančiais (kontekstiniais) vieno ar kito varianto atstovų (t.y. kalbėtojų) stereotipais.
- d) Sprendimas **gražus versus bjaurus** variantas susijęs ir su varianto suprantamumu.
- e) Sprendimai **gražus versus bjaurus** variantas susijęs ir su varianto artimumu paties vertintojo kalbėjimo būdai.

Rima BACEVIČIŪTĖ

Klaipėdos universitetas

Dabartinio Klaipėdos krašto aukštaitiškiosios tarmės

Klaipėdos kraštas – tai šiaurinė buvusios Mažosios Lietuvos dalis. Dabartinei Lietuvos teritorijai priklausantis buvusio Klaipėdos krašto plotas nusitęsia ilgu ruožu palei Nemuno upę į vakarus nuo Smalininkų miestelio (Jurbarko rajone) net iki Šilutės rajono pakraščių. Prie Smalininkų esantis mažas Šventosios upelis iki Antrojo pasaulinio karo buvo Lietuvos ir Vokietijos riba. Visas Klaipėdos krašto plotas priklausė Vokietijai, todėl čia iki šiol jaučiama vokiečių kultūros įtaka.

Dabartinis Klaipėdos krašto plotas pagal pagrindines ypatybes irgi priskiriamas prie *vakarų aukštaičių kauniškių*. Anksčiau šiose apylinkėse daugiausia gyveno vadinamieji *lietuvininkai*, kalbėję savita vakarų aukštaičių tarme, nemaža *vakarų žemaičių*, buvo ir *vokiečių*. Per karą dauguma gyventojų emigravo arba buvo ištremti į Vokietiją, ištiesi miesteliai liko tušti. Atgal grįžo tik nedidelė dalis vietinių žmonių, krašte daugiausia apsigyveno atsikėlėliai iš Didžiosios Lietuvos.

Marga gyventojų sudėtis ir krašto istorija lėmė tai, kad ir tarmės atžvilgiu šis plotas nėra vienalytis. Čia galima rasti ir aukštaitiškų, ir žemaitiškų ypatybių bei justį nemažą vokiečių kalbos įtaką.

Pranešime bus aptarta dabartinių Klaipėdos krašto *aukštaitiškų* tarmių padėtis. Daugiausia dėmesio skirta fonetikos ypatybėms. Pastarųjų metų tyrimai rodo, kad nors pagal oficialųjį tarmių skirstymą šis kraštas priskiriamas aukštaitiams, jo aukštaitiškųjų tarmių fonetikoje galima justį tris klodus:

- aukštaitiškąjį;
- žemaitiškąjį;
- vokiškąjį.

Tyrimui pasirinkti tie pateikējai, kurių kalbos skiriamosios ypatybės yra aukštaitiškos (išlaikomi kirčiuoti *ie, uo*), bet joje taip pat yra nemažai žemaitiškų bruožų (atvirieji *i, u*; dvibalsinami *o, é*; yra nukeltinių kirčių ir kt.) ir savitų dalykų, kurie greičiausiai aiškintini vokiečių kalbos įtakos pasekmėmis (sugriuvusi priebalsių palatalizacijos sistema, skardumo – duslumo opozicijos nebuvimas, aspiruoti garsai ir kt.).

Anda BLŪMANE

Liepājas Pedagoģijas akadēmija

Uzrunas formu izvēle izglītības iestādē; pedagogu viedoklis

Uzrunas formas, uzrunas veids atklāj daudz ko tādu, kas tālu pārsniedz valodas strukturālās robežas – tās atklāj laikmetu, kultūru, etnosam raksturīgo. Etnolingvistikas pamatlicējs, ASV strukturālisma skolas pārstāvis Edvards Sepīrs darbā “Valodniecība kā zinātne” saka, ka “valoda aizvien vairāk kļūst par vērtīgu ceļvedi atsevišķas kultūras zinātniskā izpētē. Varam uzskatīt valodu par simbolisku ceļvedi uz kultūru.”

Uzrunas formu izpēte ir ceļš uz cilvēku domāšanas, vēsturisko procesu, kultūras izziņāšanu. Skatot uzrunas lietojumu, varam runāt par solidaritātes un varas attiecībām noteiktā laika periodā. Par demokrātijas un autoritārisma tendencēm sabiedrībā. Uzruna kā indikators uz sabiedrībā notiekošajiem procesiem.

Ieklausoties skolēnu un skolotāju savstarpējā saziņā, varam konstatēt, ka starp uzrunas lietotājiem pastāv leksiski semantiskas un stilistiskas atšķirības uzrunas lietojumā. Individuālās stila iezīmes nosaka konkrētās personas izglītība, dzimums, vecums, sociālais statuss. Arī būtiska ir runas situācija, kur parādās savstarpējo kontaktu motīvi un mērķi. Uzrunas lietojums ir atkarīgs arī no sakarsmes veida – oficiāla vai neoficiāla. Oficiālajā jeb lietišķajā saskarsmē skolēni un skolotāji kontaktējas, rēķinoties ar iepriekš noteiktām normām, kā noteiktu lomu un statusu pārstāvji. Formālās situācijās skolā skolēns, skolotājs, skolotājs, skolēns lieto literārajai normai atbilstošāku variantu.

Neoficiālā saskarsmē skolā un ārpus skolas starp skolēniem ir daudz brīvāka. Referātā sniegts ieskats uzrunas lietojumā skolā. Izpētīta uzrunas daudzveidība skolēnu, skolotāju savstarpējā saziņā skolā, ārpus skolas, ieskicētas uzrunas lietojuma tendences jauniešu saziņā.

Kokias vokiečių kalbos atmainas liudija „Naujojo Tilžės keleivio“ (1924-1940) vokietybės?

1924-1940 metais Tilžėje leisto lietuviško laikraščio „Naujasis Tilžės keleivis“ tekstai įgalina įvertinti vokiečių kalbos skolinius Rytprūsių lietuvių spaudoje paskutiniaisiais šios kalbinės bendruomenės gyvavimo dešimtmečiais. Šiame pranešime siekiama apžvelgti, iš kokių istoriškai susiklosčiusių vokiečių kalbos dialektų bei XX a. pr. bendrinės vokiečių kalbos atmainų yra kildinamos šio laikraščio vokietybės.

Nurodžius problemiškus klausimus (t. y. spaudos teksto skolinių specifika, vokietybių formų variantiškumą), apibrėžiama šiam tyrimui reikalinga terminija (tarmė, rašytinė kalba, bendrinė kalba), kuri orientuota į kalbos dinamiką ir reikalinga tiksliau chronologizuojant vokietybes.

Rytprūsių lietuvių kalbos leksiką įtakojusios vokiečių kalbos atmainos tiriamos chronologiniu principu.

„Naujojo Tilžės keleivio“ tekstuose esama vokietybių, ypač materialinę kultūrą atspindinčių daiktavardžių, kurie natūralių kalbų kontaktų keliu atėjo iš Rytprūsių vokiečių (ypač žemaičių) tarmių, pvz., *kurbas* ‘pintinė, krepšys’, *ruimas* ‘pastatas, patalpa’.

Iš rašomosios vokiečių kalbos perimtos vokietybės atspindi ir pačios vokiečių kalbos istoriją. Internacionalizmais tapę skoliniai, kuriuos Rytprūsių lietuvių kalba perėmė iš vokiečių kalbos, mena XVII–XVIII pancūziškojo periodo įtaką (*gardynai* ‘užuolaidos’), XIX a. pab. – XX a. pr. anglų kalbos įtaką (*streikis* ‘streikas’) vokiečių kalbai bei rodo, kad vokiečių kalba Rytprūsių lietuvių kalbai apskritai buvusi ir kitų kultūrų sąvokų perteikėja.

XX a. pr. vykstant valstybės inicijuojamam vokiečių bendrinės kalbos vystymuisi bei stiprėjant krašto industrializacijai iš vokiečių kalbos buvo perimami jau vokiškojo purizmo įtakoti naujadarai, technikos terminai. Didelę dalį laikraščio tekstuose sudarančios nacionalsocializmo epochos vokietybės (politikos, administracijos terminija) vertintinos kaip specialioji leksika, dėl lingvistinės interpretacijos dalis jų prilygsta knyginių skolinių kategorijai.

Vokiečių kalbos atmainų spektras, iš kurių buvo perimtos „Naujajame Tilžės keleivyje“ vartojamos vokietybės, buvo gana platus: laikraščio tematika sąlygojo, jog čia randami ir iš vokiškų tarmių bei rašomosios kalbos atėję visuotinio vartojimo vokiški skoliniai ir perimta XX a. vokiečių bendrinės kalbos administracinio stiliaus terminija.

LDK totorių moterų asmenvardžiai

Totorių moterų asmenvardžiai sudaryti iš vyro (paprastai sutuoktinio arba tėvo) asmenvardžių. Visų pirma tai priesagos *-овая / -евая* ir *-иная* vediniai – andronimai, pvz., *Княгиня Тактамышовая* (9;119) „kunigaikštienė Taktamyšo žmona“; *Объдулиновая вдова* (9;110) „Abdulos našlė“. Priesagos *-овна / -евна* vediniai yra moteriškieji patronimai, pvz., acc. sg. *Легушовну* (3;93) „Legušo dukterį“. Po andronimo einantis vyriškojo patronimo genityvas yra sudarytas iš moters vyro tėvavardžio, t. y. jos šešuro vardo, pvz., *Асановая Ивашковича* (9;1361) „Asano, Ivaškos sūnaus, žmona“; dat. sg. *Tatarce Murtozinej Abdulicza* (10;97) „totorei Murtozos, Abdulos sūnaus, žmonai“. Po moteriškojo patronimo einantis vyriškojo patronimo genityvas yra sudarytas iš moters tėvo tėvavardžio, t. y. jos senelio vardo, pvz., *Айша Шахманчыровна Абрагимовича* (12;211) „Aiša, Šachmancero, Abrahimo sūnaus, duktė“. Po andronimo einantis priesagos *-овна / -евна* vedinys iš vyriškojo patronimo yra sudarytas iš moters vyro tėvavardžio, t. y. jos šešuro vardo, pvz., *Asanowa Opazowiczowa* (10;94) „Asano, Opazo sūnaus, žmona“, *kniahini Mustafina Ryzwanowiczowa* (7;84) „kunigaikštienė Mustafos, Ryzvano sūnaus, žmona“. Po moteriškojo patronimo einantis priesagos *-овна / -евна* vedinys iš vyriškojo patronimo yra sudarytas iš moters tėvo tėvavardžio, t. y. jos senelio vardo, pvz., gen.sg. *Chaliny Achmeciówny Siunciukowiczówny* (10,125) „Halinos, Achmeto, Siunčiuko sūnaus, dukters“. *-sk-* tipo priesagos vediniai gali būti sudaryti ir iš tėvo, ir iš sutuoktinio asmenvardžių. Pvz., *Tatarka Umna Agiszówna, przeszła carewiczowa Ostryńska* (10;133) „totorė Umna, Agišo duktė, buvusi caraitienė (chanaitienė) Ostryniškė“; dat. sg. *кнегини Айши Муртозовне Муравской* (12;326) „kunigaikštienė Aišai, Murtozos Muravskio dukteriai“. Viena kartą moters asmenvardis sudarytas iš jos sūnaus antroponimo: *Матька Олишкова* (9;110) „Oliškos motina“.

Morfologiniai aspektai: skirtingų grupių⁴ kalbų duomenų lyginimas

Visa, kas vyksta pasaulyje, atspindima ir perduodama kalba. U. Eco, nagrinėdamas kalbą kaip semiotinę sistemą, remiasi ir natūraliomis, ir planinėmis kalbomis, jų funkcijomis, raiškos galimybėmis, nes ieško tobulos, visa išreiškiančios kalbos. Kiekviena tauta vartoja savo etninę kalbą, kuri geriausiai atitinka jos gyvenimo ir mąstymo, t. y. buvimo pasaulyje būdą. Tačiau jau pasigirsta nebe pavienių balsų, siūlančių naudotis bendra tarptautine pagalbine kalba, kuri atliktų *kalbos-tilto* vaidmenį. Taigi planinės kalbos ir jų lyginimas su tautinėmis kalbomis yra įdomus ir aktualus.

Pranešime tyrinėjama viena gramatikos sritis – morfologija; pasirinktos kalbos – lietuvių ir esperanto. Siaurinant gramatikos sąvoką, atmetus fonetiką ir fonologiją, ją reikia suvokti kaip reikšminių kalbos segmentų mokslą. Tačiau gramatikos objektas vistiek lieka sudėtingas, todėl tikslinga išskirti sritį, kurią galima pavadinti *morfologija*. Tradiciškai tai, kas mažiau nei žodis ir tai, kas lygu žodžiui, yra morfologijos objektas, o tai, kas daugiau negu žodis, – sintaksės. Kokios raiškos priemonės vyrauja, priklauso nuo kalbos tipo, tačiau gramatinė forma yra kalbos ženklas, reguliariai vartojamas apibendrintoms gramatinėms reikšmėms žymėti. Gramatikos ištakos – žodžių klasifikavimas, remiantis įvairiais kriterijais.

Lietuvių ir esperanto kalbos analizuojamos morfologiniu požiūriu ir lyginamos remiantis tais pačiais pagrindiniais morfologijos kriterijais. Tiek lietuvių, tiek esperanto kalbose išskiriamos beveik visos tos pačios kalbos dalys, tos pačios žodžių dedamosios dalys. Kuriant planinę kalbą, ypač didelis dėmesys skiriamas žodynui. Esperanto kalbos branduolį sudaro tarptautiniai žodžiai. Iš jų su įvairiais afiksais galima padaryti visas kalbos dalis, net prie afiksų dedant įvairias kalbos dalių galūnes.

Prieita prie išvadų, kad morfologiniu požiūriu lietuvių kalba ir esperanto kalba turi daugiau panašumų nei skirtumų. Lietuvių kalba morfologiniu požiūriu yra sudėtingesnė nei esperanto, tačiau kita vertus, esperanto kalba daug produktyvesnė žodžių darybos atžvilgiu.

⁴ Čia kalbama apie skirtingų grupių, t. y. tautines ir planines kalbas.

Īso patskaņu zudums Kurzemes lībiskajās izloksnēs: palīgākcenta pozīciju rekonstrukcija

Pētījuma izejas punkts ir J. Endzelīna apgalvojums, ka īso patskaņu zudums vārda vidū, kas vērojams dziļajās lībiskajās izloksnēs, ir saistīts ar palīgākcenta pozīcijām, proti, patskaņi nav zuduši zilbēs ar palīgākcentu (Lgr: 67–68, 73–74). Referāta uzdevums ir salīdzināt minēto izlokšņu formas ar palīgākcentu distribūciju Aizputes izloksnē (FBR II, 56–59), kas pieder pie vidus dialekta kursiskajām izloksnēm.

Šāds salīdzinājums, no vienas puses, apstiprina J. Endzelīna domu par patskaņu zuduma apstākļiem vārda vidū, un, no otras puses, vedina domāt, ka arī vārda beigās īsie patskaņi ir zuduši palīgākcenta trūkuma dēļ. (Gan Aizputes izloksnē, gan literārajā valodā palīgākcenti nav iespējami īsās gala zilbēs.) Vārda beigās, līdzīgi kā vārda vidū, zūd neuzsvērtā pēdas gala zilbe: DatSg '*vaka*, *ram* > *vakram*, GenSg '*vakara* > *vakar*. Patskaņu zudums vārda beigās ir vairāk izplatīts tāpēc, ka pēdas gala zilbe šajā gadījumā sakrīt ar vārda gala zilbi.

Sakars, kas pastāv starp palīgākcentu un zilbju zudumu, ļauj paskaidrot arī redukcijas trūkumu īsajā viensk. lok. galotnē dažās pārejas izloksnēs, kur galotņu garumi ir tikai daļēji saīsināti: sal. LocSg *upe* un NomSg *up^e*, NomPl *up^es*, LocSg *up^zs*. Divējāda īso galotņu kvantitāte šajos piemēros saistāma ar to, ka viensk. lok. galotne, kas ir cēlusies no garas zilbes (sal. *upē* un *upeī* kaimiņizloksnēs), saglabā palīgākcentu. Tā nav zudusi arī lībiskajās izloksnēs: LocSg *bite?* un NomSg *bit^Ē*, NomPl *bit^Ēs*, LocPl *bit[?]es*.

Referāta mērķis nav tikai precizēt J. Endzelīna domas par lībisko izlokšņu attīstības gaitu, bet arī apliecināt Aizputes izloksnes faktu nozīmi latviešu akcentoloģijā, pierādot, ka K. Liniņa aprakstītais palīgākcentu pozīcijas, kas ir raksturīgi šai izloksnei, ir bijušas spēkā arī daudz plašākā lībisko izlokšņu teritorijā.

Nominālās vārdkopas G. Manceļa darbā “Phraseologia Lettica” tekstā

Latviešu valodas sintakses vēstures izpētē nozīmīgs ir 17. gadsimta vācu tautības mācītāja Georga Manceļa darbs “Phraseologia Lettica”, kurš izdots kopā ar vārdnīcu “Lettus” un teksta pielikumu vārdnīcai “Desmit sarunas” 1638. gadā. Referāta mērķis ir parādīt nominālo vārdkopu dažādību Georga Manceļa darbā, atklāt atšķirīgo no mūsdienu valodas, kādas vācu valodas ietekmes vērojamas un kas ļauj pārliecināties par autora labajām latviešu valodas zināšanām.

Nominālajās vārdkopās atkarīgais komponents raksturo galveno komponentu. Tajās komponenti var būt gan saskaņojumā, gan pārvaldījumā, gan netiešajā pārvaldījumā. Saskaņojumā konstatētās vienības pārsvarā ir nominatīvā, bet ir arī piemēri ar akuzatīvu, instrumentāli un lokatīvu. Stabilākais nominālo vārdkopu modelis ir ar lietvārdu galvenajā komponentā, un kā atkarīgais komponents var būt adjektīvs, dīvdabis, numerālis, pronomens saskaņojumā. Substantīvs kā atkarīgais komponents ir ģenitīvā. Kā neatkarīgais komponents lietots arī adjektīvs, kuram atkarīgajā komponentā var būt lietvārds ģenitīvā, instrumentāli vai mēra adverbs.

Pievērsta uzmanība nominālo vārdkopu tematikai, locījumu semantikai. Skatīti arī problēmgadījumi: nominālo vārdkopu nošķiršana no salikteņiem, biežā norādāmā vietniekvārda tas lietošana pirms lietvārda.

Referāta materiāls salīdzināts jau ar iepriekš veiktajiem pētījumiem sintakses vēstures izpētē: Vārdu savienojumi G. Manceļa vāciski- latviskajā vārdnīcā “Lettus”, Predikatīvās konstrukcijas G. Manceļa vārdnīcā “Lettus” un J. Langija “Latviski-vāciskajā vārdnīcā”.

Rasa ANDRIUŠYTĒ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Frazeologinio vaizdo kūrimo būdai R. Granausko knygoje „Gyvulėlių dainavimas“

Frazeologizmai (kalboje vartojami ekspresyvūs ir vaizdingi pastovios leksinės ir gramatinės sandaros, vientisos reikšmės žodžių junginiai, kurie turi apibrėžtą leksinę aplinką ir nekuriami bendravimo procese, o vartojami iš atminties) dėl savo svarbiausio bruožo – vaizdingumo – dažnai vartojami grožiniuose

kūriniuose. Be vaizdingumo, frazeologiniams žodžių junginiams dar būdingas emociingumas, ekspresyvumas, informatyvumas ir išmoningumas. Nagrinėjant frazeologinio vaizdo kūrimo būdus, svarbiausia atkreipti dėmesį į to vaizdo pamatą sudarančias stiliaus figūras. R. Granausko knygoje „Gyvilėlių dainavimas“ frazeologinio vaizdo pamatą sudaro metaforos, metonimijos, palyginimai, hiperbolės, alegorijos ir aliuizijos. Knygoje dažniausiai vartojami *metaforiniai frazeologizmai*, iš kurių daugiausia su žodžiu *širdis*. Su šią kūno dalį įvardijančiu žodžiu vartojami labai įvairūs ir vaizdingi veiksmažodžiai, paprastai reiškiantys liūdesį, skausmą (*širdis plyšta, širdys krauju pilasi*). R. Granausko knygoje gana gausu ir *metoniminių frazeologizmų*. Rašytojo vartojami metoniminiai frazeologizmai labiau priartėja prie laisvųjų žodžių junginių, nes ryšys tarp pavadinamo dalyko ir metonimijos nėra taip stipriai nutolęs kaip metaforų (*akys merkiasi, akis užsipylęs, iš visos širdies*). Bene emociingiausi ir ekspresyviausi frazeologizmai, reiškiantys kalbėjimo procesus: *traukti už liežuvio, tempti už liežuvio. Frazeologizmai, grindžiami palyginimu*, nepasižymi tokiu vaizdingumu kaip metaforiniai ar metoniminiai. R. Granauskas jų nemodifikuoja, vartoja tokius, kokie yra: *kaip žemę pardavęs, kaip šuniui penkta koja, plikas kaip tilvikas*. Frazeologinio vaizdo stilistinį efektą ypač sustiprina *hiperbolinės kilmės frazeologizmai*, kuriais reiškiamas vaizduojamo objekto savybių padidinimas, perdėjimas (*per amžius, paguldėti šaukštą, semtis šviesos*). Frazeologizmų, grindžiamų aliuizijomis, šaltinis yra Biblija (*amžiną atilsį, Petro rakteliai*). Frazeologizmų vartosena R. Granausko knygoje „Gyvilėlių dainavimas“ atskleidžia galimus frazeologinio vaizdo kūrimo ir frazeologizmų modifikavimo būdus bei jų įtaką teksto vaizdingumui ir meniškumui.

Piotr GRABLUNAS

Zakład Baltologii UAM Poznań

Lenkijos pietų aukštaičių tarmės naudininkas – vartosena

Dabartinėje Lenkijos pietų aukštaičių tarmėje naudininkas yra vartojamas su veiksmažodžiais, vardažodžiais bei su prielinksniais. Šio linksnio su veiksmažodžiais vartojimas, be kai kurių atvejų, yra toks pats kaip lietuvių bendrinėje, šnekamojoje kalboje bei Lietuvos pietų aukštaičių tarmėse ir gali turėti objekto ir subjekto reikšmę. Su veiksmažodžiais šis linksnis gali turėti irgi laiko, tikslo ir paskirties aplinkybių reikšmes. Su vardažodžiais jis dažniausiai gali reikšti paskirtį bei tikslą. Šios konstrukcijos labai dažnai yra kilusios iš naudininko su bendratimi konstrukcijų. Naudininkas yra vartojamas su šiais prielinksniais: *pō; prlī, prlīg, prlīš, de-kā, sūlig, t̄k, t̄ki*,

līgi, līg, līki, līk. Jie yra lygiagrečiai, be reikšmės pakeitimo, vartojami ir su kitais linksniais. Prielinksninėse konstrukcijose pasitaiko, nors šiuo laiku vis rečiau, ir naudininko formos su senąja priebalsinio ir *-i* kamieno galūne *-i*, kurią gali turėti taip pat kitų kamienų daiktavardžiai, pvz. *po·(kã·rɪ sugr/žãi*. “sugrįžau pō kãro”. Pastebėtina, kad ši galūnė pasitaiko su gana neseniai atėjusiais į sistemą žodžiais, pvz. *po·(kombá·ini raĩ.k'a šaudãi*. “kombainui baigus kirsti, reikia šiaudus suvežti”. Palyginus su ankstesnių šios tarmės tyrėjų surinktomis medžiagomis dabartinėje Lenkijos pietų aukštaičių tarmėje pastebima siauresnė prielinksninių naudininko konstrukcijų vartoseną.

Gražina AKELAITIENĖ

Vilniaus Pedagoginis universitetas

Kai kurių veiksmažodžių formų morfonologinė struktūra (kodifikuota norma ir vartoseną)

Pranešime bus apžvelgta dviejų struktūrinių tipų šaknų (*žūti* ir *žilti* tipų) veiksmažodžių morfonologinė struktūra. Atlikus tyrimą, paaiškėjo, kad realioji vartoseną ne visai atitinka žodynuose teikiama norma. Nors žodynuose nurodoma, kad šių veiksmažodžių esamojo laiko kamienas gali turėti variantus – ilgabalsę šaknį arba *-st-* formantą po VR- struktūros – atsakymai rodo, kad vartotojai ne visada pirmenybę atiduoda tam variantui, kuris pirmasis nurodomas žodyne. Tokie duomenys leidžia teigti, kad arba vartoseną jau yra pakitusi, arba, nurodant formas žodynuose, nesiremta realiąja kalbine situacija.

[tyrimo duomenis galėtų būti atsižvelgta, leidžiant *Bendrinės kalbos žodyną*.

Ilze GRIGALE

Latvijas Universitāte

Īpašības vārdu rakstības un lietojuma īpatnības G.Manceļa darbos salīdzinājumā ar senākiem tekstiem (17.gs. 1.puse)

Darbā analizēta un salīdzināta īpašības vārdu rakstība un lietojums Georga Manceļa koriģētajos 1631. gada latviešu rakstu valodas tekstos „Evanģēlijas un epistulas”, „Mazais katķisms” un „Dziesmas un psalmi” salīdzinājumā ar šo tekstu 1615. gada izdevumiem.

Raksturota īpašības vārdu, galotņu rakstības daudzveidība, galotņu lietojuma

atšķirības, biežums, īpašības vārdu lietojuma atšķirības un nozīme G.Manceļa tekstos salīdzinājumā ar senākajiem tekstiem.

I. Īpašības vārdu rakstība:

a. Īpašības vārdu rakstības daudzveidība.

b. Galotņu rakstība un lietojums:

- Biežāk sastopamās īpašības vārdu galotnes 17. gs. 1. puses tekstos, to varianti.
- Viena un tā paša īpašības vārda lietošana ar atšķirīgām galotnēm vai bez tām.
- Īpašības vārdu locīšanas īpatnības senajā latviešu rakstu valodā:
 1. īpašības vārdi tiek locīti piešķirot tiem atbilstošu galotni
 2. īpašības vārdi tiek locīti bez atbilstošās galotnes
- Izņēmuma gadījumi, kad tiek piešķirtas galotnes tekstos, kuros īpašības vārdi lietoti bez attiecīgās galotnes (senākajos tekstos):
 1. ja īpašības vārds lietots datīvā
 2. ja tam seko lietvārds daudzskaitlī
 3. ģenitīvā

c. Salikteņi - to rakstība un nozīme.

II. Īpašības vārdu lietojums un nozīme:

- Mancelis pārrakstot un koriģējot tekstus lieto tādus pašus īpašības vārdus kā iepriekšējos tekstos
- Mancelis lieto citus īpašības vārdus (sinonīmus pēc mūsdienu klasifikācijas), kas viņam šķiet piemērotāki

III. Biežāk lietotie un aizstātie īpašības vārdi Manceļa darbos.

Daiva KARDELYTĒ-GRINEVIČIENĒ

Vilnius Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Par dažiem atvasinājumiem no mantotās leksēmas *akmuo* lietuviešu, latviešu, baltkrievu un poļu valodā: etnolingvistiskais aspekts

1. Vārddarināšanas ligzdas analīze pierāda, ka lie. *akmuo* ir mantotā leksēma, kas ir nostiprinājusies lietuviešu valodas sistēmā un kurai ir ekvivalenti un paralēles daudzās indoeiropiešu valodās. Pētījumam aktuālākie ir ekvivalenti kaimiņu valodās, tāpēc, analizējot šo leksēmu, tika izvēlēti tās ekvivalenti latviešu (absolūts ekvivalents *akmens*, sal. lie. vsk. acc. *akmen-Ē*), baltkrievu (*žagāķū*) un poļu (*kamień*) valodā.

2. Pēdējos gadu desmitos valodnieki arvien vairāk interesējas par valodas saturu, runas aktā aktualizēto informāciju, par tās sakariem ar cilvēka apziņas pasauli. Liela uzmanība tiek piešķirta arī kultūras un valodas sakariem. Šis pētījumu virziens – etnolingvistika, Lietuvā ir salīdzinoši jauns. Tā reizēm vēl tiek saukta par antropoloģisko vai antropoloģiski orientēto lingvistiku. Galvenās tās problēmas:

1) kā valodu ietekmē cilvēks;

2) kā valoda ietekmē cilvēku, viņa domāšanu un kultūru.

3. Etnolingvistiku mantotie vārdi interesē tāpēc, ka, saglabājušies no pirmvalodas laikiem, tie saglabāja gan attiecīgos senās pasaules uzskata, arī reliģijas un kultūru reliktus, gan arī ar laiku ieguva inovācijas. Pētot to vēsturi, ir iespējams noteikt valodas un kultūras attiecības, kultūras ietekmi uz izmaiņām valodā, valodas mainīgumu un attīstību.

4. Šis referāts būs mēģinājums noteikt dažu lietuviešu valodas leksēmas *akmuo* un tās ekvivalentu latviešu, baltkrievu un poļu valodā atvasinājumu semantikas attīstību etnolingvistiskajā kontekstā.

Laura KATKEVIČA

Liepājas Pedagoģijas akadēmija

Palīgteikumi ar *kad* un *ja* 17. gs. tekstos

17. gs. tekstos var konstatēt gan sliktus pakārtotus teikumus, ko ievada apstākļa vārds *kad*, gan saliktus pakārtotus teikumus, ko ievada saiklis *ja*. Tradicionāli palīgteikumi, ko ievada šie saistītārvārdi, ir attiecīgi laika apstākļa un nosacījuma palīgteikumi. Tomēr 17. gs. tekstos, skatot šo saistītārvārdu lietojumu semantiskā aspektā, var saskatīt nosacījuma semantiku arī apstākļa vārda *kad* lietojumā. Referātā analizēti salikti pakārtoti teikumi no G.Manceļa darba „Der Kleine Catechismus”, K.Firekera vārdnīcas, apvienotās vārdnīcas „Manuale Lettico Germanicum”. Palīgteikumi skatīti sintaktiskā un stilistiskā aspektā.

Netaisyklingas kirčiavimas: tik bendrinės kalbos normų pažeidimas, o gal kalbos raidos požymis

Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo dėsnių pažeidimai gerai žinomi ir daugelio aptarti. Šį kartą kirčiavimo klaidos analizuojamos kitokiu aspektu. Bandoma pasižiūrėti, ar keičiasi kirčio vietos santykiai rišlios sakininės kalbos atkarpoje, ar galima išvelgti polinkį apibendrinti kirtį kuriame nors skiemenyje. Tai tik žvalgomasis tyrimas, todėl pateikti rezultatai tėra preliminarūs.

Iš pradžių norėta išsiaiškinti, koks kirčio klaidų santykis realioje kalboje. Šiai tyrimo daliai pasirinktos ištraukos iš populiarių radijo ir televizijos laidų. Bendra jų trukmė – 3 val. 40 min. Per tą laiką laidų vedėjai ir jų pašnekovai padarė 546 kirčiavimo klaidas (vidutiniškai beveik 160 klaidų per valandą). Trečdalis tų klaidų yra priešpaskutinio skiemens priegaidės dėsniu nepaisymas. Dar beveik ketvirtadalyje netaisyklingai ištartų žodžių kirtis taip pat atitraukiamas į priešpaskutinį skiemenį.

Antrojoje dalyje bandoma nustatyti, ar pasikeičia priešpaskutiniame ir kituose skiemenyse kirčiuotų žodžių santykis tekste. Minėtas radijo ir televizijos laidų tekstas sukirčiuotas taisyklingai ir skaičiuotas kirčio vietos pasiskirstymas ir kirčiuočių santykiai abiejuose (norminiame ir nenorminiame) variantuose. Be to, norėta nustatyti, ar dėl netaisyklingo kirčiavimo nepasikeičia ilgųjų ir trumpųjų kirčiuotų skiemenų santykiai. Tam skaičiuotas šių skiemenų pasiskirstymas norminiame ir nenorminiame variante.

Stephan KESSLER

Institut für Baltistik, Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald

Normvorstellungen und ihre Umsetzung in Adolphs Grammatik von 1685

In seiner Grammatik äußern Adolph/Fürecker sehr klare Normvorstellung dahingehend, welchem Dialektgebiet eine allen gemeinsamen Lettisch zu Grunde liegen soll. Diese Argumentation soll dargestellt werden und gefragt, inwieweit Adolph/Fürecker diese Vorstellungen in ihrer Grammatik auch tatsächlich angewandt haben.

Paskutinioji Kuršių nerijos kuršininkų karta: pateikėjos Erikos Kalvis kalbos tyrimas

Kuršių nerijos kuršininkai – baigianti išnykti išsklaidyta baltų etninė grupė. Jos kalbos ir etninės kultūros pagrindus padėjo išseiviai iš Kuržemės, 15–18 a. kolonizavę Kuršių nerijos kopas. Tuo pat metu į neriją kėlėsi lietuviai ir vokiečiai, kurių dalis buvo prūsų palikuonys. Būdami Prūsijos valstybės, vėliau Vokietijos, galiausiai Lietuvos valdiniai, kuršininkai atitrūko nuo savo gentainių Kuržemėje ir perėmė minėtųjų etninių kultūrų ir kalbų ypatybes.

Paskutinioji kuršininkų karta – prieškarėje gimusieji žvejų vaikai, kurių dauguma emigravo su karo pabėgėliais 1944 rudenį, repatrijavusioji dalis išvyko 1958–1960 m. Ši karta unikali tuo, kad jos atstovai užaugo vienu metu vartodami tris kalbas (be to, pokaryje jie pramoko ir rusiškai). Prie pastarųjų priklauso ir šio darbo medžiagos pateikėja Erika Kalvis (g. 1934 Nidoje) Tai viena iš geriausių kuršininkų informančių, laisvai bendraujanti ir gebanti išraiškingai kalbėti ilgus monologus. Garso įrašas darytas 1996 m. Vokietijoje.

E. Kalvis kalbos tyrimas leidžia nustatyti paskutiniosios kuršininkų kartos kalbos ypatybes: greta nuosekliai saugomų archajiškiausių tarmės bruožų randame didelę lietuvių kalbos ir kiek mažesnę vokiečių įtaką, be to, lygindami su ankstesniais tarmės aprašais, galime konstatuoti ir vidinės raidos požymius, kurie nepaaiškinami nei tiesioginiu kitų kalbų poveikiu, nei individualia informantės kalbos ypatybe, išsaugojimo ar užmiršimo lygiu.

Jolanta LĖGAUDAITĖ
Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

The Humorous Aspects of Slang

Humour is best understood as a social phenomenon. In line with scholars who define humour as a social phenomenon, teenage humorous slang serves the following social functions: maintenance of in-group members, superiority or a put down and acceptance. The social functions of humorous slang are to maintain group solidarity and acceptance, exhibit superiority and power, and ridicule individuals and non-group members. Humorous slang can not be understood without studying the context in which it is produced. Thus, the distinction between humorous slang and other categories of slang can only be made by

examining the context, where humorous slang is used to mask aggression for a humorous affect in terms of 'laughing at' and 'laughing with'.

Dalia MASAITIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

Comparative analysis of minimal responses in English and Lithuanian spoken discourse

The presentation aims to investigate naturally occurring speech of English and Lithuanian speakers concentrating attention on the use of minimal responses, i.e. short responses by the hearer which signal feedback to the speaker that the message is being understood or serve as an encouragement to continue speaking. Thus in speech minimal responses function as inserts and can be used with different functions in communication. The presentation aims to investigate these functions and to demonstrate that English and Lithuanian speakers actually differ in their use of minimal responses, which might be interpreted as culturally significant features of the two languages.

Monika MURAUSKAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

Deminytvyvai lietuvių ir latvių stebuklinėse pasakose – reikšmė ir vartoseną

Pasakos dabartinėje visuomenėje laikomos vaikų pasaulio atributu. Nesunku pastebėti, kad mažiųjų maloniniai žodeliai yra neatskiriama XX a. pabaigoje publikuotų pasakų dalis. Dažnas deminytvyvų vartojimas lingvistikoje dažnai siejamas su vaikais, jų pačių ar jiems adresuota kalba (Dressler 1999, Jurafsky 1996, Protassova 2001, Savickienė 1999, Sifianou 1992).

Analizuojant deminytvyvus nagrinėta, ar redaguojant pasakas kito deminytvyvinių leksemų skaičius ir dažnumas. Tuo tikslu visos nagrinėtos lietuvių pasakos sąlyginai pagal tam tikrus kriterijus (stilistiką, leksiką ir kt.) suskirstytos į tris grupes: *neredaguotų*, *mažai redaguotų* ir *suliteratūrintų pasakų*. Dėl duomenų apie pasakų redagavimą trūkumo latvių pasakos sugrupuotos remiantis skirtingu publikavimo laiku. Pirmajai priskirti tekstai iš P. Šmito pasakų rinktinės VII, VIII, IX tomų (1931-1933 m.) ir knygelės „Pasakų miške“ (1938). Antrojoje grupėje –

tekstai iš pasakų rinkinio „Gražiausios latvių pasakos“ (1991). Kitas svarbus deminutyvų tyrinėjimo aspektas – kokios deminutyvų reikšmės (pragmatinė, semantinė, ar pragmatinė-semantinė) pasakose yra dažnesnės, kas jomis įvardijama, ar kito jų vartojimo tendencijos redaguojant pasakas. Semantinė reikšmė vartojami deminutyvai nurodo realų denotato dydį, t.y. jo mažumą. Tuo tarpu pragmatinis aspektas nurodo jausmus, emocijas, vertinimą.

Išnagrinėjus deminutyvų vartojimą minėtose pasakų grupėse galima daryti šias dvi pagrindines išvadas:

1. Galima teigti, kad latvių pasakose publikavimo laikas (apie tekstų redagavimo laipsnį duomenų nėra) deminutyvų vartojimo dažnumui, pasiskirstymui reikšmėmis įtakos neturėjo. Šie rezultatai priešingi lietuvių pasakų duomenims, iš kurių matyti, kad literatūrinant pasakas deminutyvai imti vartoti dažniau ir ryškėjo pragmatinio deminutyvų vartojimo aspekto svarba.

2. Visose lietuvių pasakų grupėse, bei latvių pasakų pirmojoje grupėje deminutyvai dažniausiai vartojami motyvuotai. Jei pasakoje randame deminutyvinę leksemą, tai ji tam pačiam daiktui, asmeniui ar kitai realijai įvardinti vartojama iki teksto pabaigos. Prie nedeminutyvinės formos pereinama tik tuo atveju, kai veikėjas padaro kažką blogo ir taip siekiama pateikti neigiamą to poelgio vertinimą (pragmatinės reikšmės atveju), arba pasikeičia denotato dydis (semantinės reikšmės atveju). Antrojoje latvių pasakų grupėje deminutyvai vartojami nemotyvuotai ir negalime paaiškinti, kodėl nuo nedeminutyvinės formos pereinama prie deminutyvinės ir atvirkščiai.

Daiva MURMULAITYTĖ

Vilnius Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Naujas bendrinės lietuvių leksikos tyrimo įrankis

Šiuo metu Lietuvių kalbos institute kuriama *Bendrinės lietuvių kalbos leksikos duomenų bazė* (toliau – BLDB), turėsianti tapti moderniu kalbininkų darbo įrankiu. Ji įsivaizduojama kaip tam tikra prasme tarpinė grandis tarp tradicinio („popierinio“) žodyno ir elektroninio žodyno ar tekstyno, jei lygintume juos informacijos sutvarkymo ir pateikimo vartotojui aspektu. Ši bazė bus skirta kaupti ir preliminariai leksikografiškai apdoroti dabartinės lietuvių kalbos leksiką; ją moksliai tirti; nuolat tikslinti, redaguoti, naujinti kaupiamus duomenis, fiksuoti probleminius atvejus; rengti medžiagą leksikografijos ir kt. mokslo leidiniams. Numatoma kaupti informaciją apie 4 rūšių leksikografinius vienetus – žodžius, sudėtinius terminus ar sudėtinius pavadinimus, frazeologizmus bei žodžio dalis. Pagrindinis BLDB struktūrinis vienetas – semema, t. y. viena leksikografinio

vieneto reikšmē. Bazē īsivaizduojama kaip išsami, nuolat pildoma kartoteka, kuria sudaro sememų kortelės. Kiekviena kortelė, savo ruožtu, sudaryta iš 80 atskirų laukų ir jų grupių bei pogrupių, iš dalies atitinkančių žodyninio straipsnio struktūrinės dalis. Nemaža dalis laukų skirta kitai naudingai informacijai – vartojimo dažnio rodikliams, įvairiems pagalbiniais indeksams, duomenų redagavimo pažymoms ir pan.

Gerai apgalvojus BLDB struktūrą, kalbos faktai joje būtų pateikiami maksimaliai tiksliai. Pagrindinis dėmesys kuriant bazę ir tvarkant jos duomenis skirtinas pačiam faktui, jo įvertinimui ir tinkamai vietai duomenų bazėje, nesistengiant tikslumo sąskaita sutaupyti vietos, laiko ar pan. (Šitaip tikslumas dažniausiai nukenčia rengiant ir leidžiant žodynus). Šioje bazėje rastų savo vietą ir tuo tarpu problemiški, dar diskutuojami dalykai.

Sukūrus lanksčią BLDB pildymo metodiką ir nuosekliai laikantis nustatytos tvarkos, bazės duomenys bus nuolat atnaujinami, atsižvelgiant ir laiku reaguojant į yartosenos pokyčius, kalbos norminimo darbus. Duomenų dinamiškumas – vienas pagrindinių privalumų, išryškėjantis lyginant BLDB su tradiciniais žodynais, kurie dėl savo rengimo ir leidybos specifikos negali yartosenos pokyčių atspindėti taip sparčiai.

Nicole NAU

Zakład Baltologii UAM, Poznań

Starp īstenības un atstāstījuma izteiksmi – darāmās kārtas pagātnes divdabja lietojums

Mūsdienu latviešu valodā nereti lieto darāmās kārtas pagātnes divdabi bez palīgvārda kā izteicēju. Šāds lietojums sevišķi sastopams publicistikā, kā šajā piemēra no ceļojuma apraksta:

*Smilšakmens ornamenti ir arī tuvākā ciema Vamlingbo viduslaiku baznīcai, kuras bijušajā mācītājmājā iekārtots Lāša Junsona muzējs. Mākslinieks autodidakts **ieguvis** pasaules slavu ornitologu aprindās, ilustrēdams visprecīzākos Eiropas putnu noteikšanas atlantus. Muzejā nopērkami ne tikai šie atlanti, no kuriem viens otrs jau **kļuvis** par bibliogrāfisku retumu, bet arī lielformāta zīmējumi. Pats autors te **iegriezies** rīta pusē, paskaidro laipna meitene pie grāmatu galda. Pavisam nesen viņš **devies** atpakaļ uz netālo Hamru, kur jūras un putnu tuvumā dzīvo jau no 1976. gada. (Ieva Puķe, *SestDiena* 6.-8.8.05.)*

Pēc tradicionālā uzskata šādos teikumos izlaists palīgvārds *būt*. Taču vienmēr nav skaidri nosakāms, kura vārdforma izlaista (*ir, bija vai esot*), un līdz ar to, kura

laika un izteiksmes forma lietota. Funkcionālā atšķirība starp īstenības un atstāstījuma izteiksmi, kā arī starp saliktiem un vienkāršiem laikiem sādos gadījumos ir samazināta.

Referatā tiek aplūkotas šīs konstrukcijas raksturīgās pazīmes. Tiek piedāvāti kritēriji īstenības un atstāstījuma izteiksmes atšķiršanai un diskutēti gadījumi, kur runātāju vērtējums atšķiras.

Iespējams, ka darāmās kārtas pagātnes divdabīs bez palīgvārda pārstāv jaunu laika un izteiksmes formu, kas atšķiras gan no īstenības izteiksmes saliktās tagadnes, gan no atstāstījuma izteiksmes. Šāda forma tomēr nav pilnīgi gramatizējusies.

Živilė NEMICKIENĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Opposition as a Morphological Device in the English Language

The first part of the article shortly reviews the theoretical matters of oppositions corresponding the tasks of the discipline of morphophonology (morphophonemics). A phonological opposition exists between two sound sequences when the substitution of one for the other results in a different meaning. Having in mind one of the tasks of morphophonology to study the phonological structure of morpheme, this article, in the second part, will try to study the vowel length oppositions revealing the opposition pairs that discriminate lexical, grammatical, and lexical-grammatical meanings. All vowel oppositions make different morphological elements. Oppositions may gain some semantic function, supplement with lexical meaning, and discriminate different forms of a word.

Gunta NEŠPORE

Latvijas Universitāte

Verbu ar semantisko elementu 'pārvietoties' hierarhiskās attieksmes mūsdienu latviešu valodā

Valodas leksika veido sarežģītu sistēmu. Sistēmiskās attieksmes vieglāk pamanāmas un precīzāk aprakstāmas nelielās leksikas daļās ar kopīgiem nozīmes

elementiem.

Pētījumam izvēlēti latviešu valodas pārvietošanās verbi, kas ir aprakstīti ar komponentu analīzes metodi.

Lai noskaidrotu verbu un arī semantiskās grupas struktūru, vārdi tiek dalīti semantiskajos elementos (SE). Pārvietošanās verbu nozīmēs konstatēti vairāku veidu SE:

1. SE, kas raksturo pārvietošanos (pēc subjekta īpatnībām; pēc pārvietošanās veida, pēc pārvietošanās virziena u. c.);
2. SE, kas raksturo kustības apstākļus;
3. SE, kas liecina par semantiskās grupas verbu mijiedarbību ar citām semantiskajām grupām;
4. stilistiskā ekspresija.

Baltoties uz konstatētajiem SE tiek analizētas semantiskās attiecības starp vārdiem. Viens no nozīmju attiecību tipiem ir hierarhiskas attiecības.

Hierarhiskās attiecības realizējas kā hiponīmija.

Dažiem vārdiem nozīme ir visai vispārīga. Tā vārda *pārvietoties* nozīme sakrīt ar SE 'pārvietoties' nozīmi, tāpēc *pārvietoties* ietver visu pārējo grupas vārdu nozīmi — ir to hiperonīms.

Vārdam *virzīties* ietilpst arī SE 'kontrolēts', tas ir hiperonīms vārdiem, kuros ietilpst visi vārda *virzīties* SE un vēl kāds.

Tā vārda *virzīties* hiponīmi ir, piemēram, vārdi *klibot* (arī SE 'dzīvs subjekts', 'kājām', 'gaitas defekts'), *doties* (arī SE 'vienreiz', 'subjekts cilvēks') u. c.

Tā kā vārdam *kājot* raksturīga arī stilistiskā ekspresija, tā hiponīmi var būt tikai stilistiski ekspresīvi vārdi ar atbilstošiem SE. Tādi ir, piemēram, vārdi *slāt* (arī SE 'neveikli', 'ne ātri', 'smagi', 'lielām soļiem') un *čāpot* (arī SE 'neveikli', 'lēni', 'smagi').

Tādā veidā var izšķirt daudzas dažādas ar hiponīmijas attiecībām saistītas vārdu grupas, kas kopā veido vienu lielu hiponīmijas sistēmu.

Vārds var būt hiponīms arī vairākiem vārdiem vienlaikus. Piemēram, vārds *sukāt* (*sukāt pa šoseju*) ir hiponīms gan attiecībā pret vārdu *laisties* (*laisties prom, ko kājas nes*), gan *vicot*.

Vārda vienas un tās pašas pakāpes hiponīmi savstarpēji var atrasties vai nu ekvonišķiskās, vai sinonīšķiskās attiecībās (reizēm arī ekvonišķiski var būt sinonīšķiski).

Dabartinės Punsko tarmės fonologinės balsių sistemos apžvalga

Paskutiniai, praveisti 1999 – 2004 metais, Punsko tarmės (Lenkija) fonologinės balsių sistemos tyrimai, apibendrintai, rodo, kad:

1. Punsko tarmės fonologinę balsių sistemą sudaro 12 fonemų: 5 trumposios /a/, /ɪ/, /u/, /ɛ/, /ɔ/ ir 7 ilgosios fonemos/aː/, /ɪː/, /uː/, /uo/, /ɛː/, /ɔː/;
2. alofonas [a] priklauso /a/ fonemos variantų aibei, o [ɛ] – fonemos /ɛ/ variantų aibei;
3. alofonai [aː] bei [ɛː] priklauso fonemai /aː/;
4. fonema /aː/ ilgąja laikoma sąlygiškai kadangi jos alofonai realizuojami tik kirčiuotuose skiemenyse. Laikyti trumpąja fonema jos negalima nes *trumpumo* : *ilgumo* opozicija žodžiuose, pvz.: *rá·štás* : *rà·štás* , *sá·vɔ* : *sà·vɔ* , *tá·vɔ* : *tà·vɔ* atlieka skiriamąją funkciją;
5. balsius kilusius iš *an bei *en, praktiškai, tik galutiniuose kirčiuotuose ir nekirčiuotuose žodžių skiemenyse galima laikyti /ɪː/ ir /uː/ fonemų realizacijomis, nes žodžio kamieno balsiai kilę iš *an,*en tariami yra panašiai kaip bendrinėje lietuvių kalboje ir priskirtini yra /ɪː/ ir /uː/ fonemų aibėms;
6. nekirčiuotuose ir kartais kirčiuotuose skiemenyse, o ypač žodžio gale ilgųjų balsių kiekybė yra redukuojama iki pusilgių ar net trumpųjų, bet vis dėlto užlaikyta yra *trumpumo* : *ilgumo* opozicija;
7. priešakinės eilės balsiai vis labiau užpakalėja, o tai, kaip manoma, sukelia lenkų kalbos įtaka.

Dace OKMANE

Liepājas Pedagoģijas akadēmija

Dažas iezīmes lietvārdu skaitļā lietošanā

Referātā tiks risināti jautājumi, kas saistās ar lietvārdu skaitļā formu lietošanas dinamiku. Paredzēts aplūkot lietvārdus, kuru izmantošanā pēdējo 5-10 gadu tekstos vērojamas atkāpes no tradīcijas, resp., lietojot tos tikai vai galvenokārt vienskaitlī vai daudzskaitlī.

Jāatzīst, ka viena no pēdējo gadu iezīmēm ir netradicionāls latviešu valodas daudzskaitļā lietojums, resp., vērojamas nevajadzīgas daudzskaitļā formas

vienskaitliniekiem vai vārdiem, kuri parasti tiek lietoti vienskaitlī, piemēram, *kvalitāte, apjoms, risks, kvantitāte, agresija* u.c.

Iespējams, ka šādas jaunas iezīmes parādīšanās saistāma ar tendenci vārdus burtiski pārņemt no angļu valodas, kā arī iespējama krievu valodas ietekme. Daudzskaitļa formas lietojuma aktualizēšanās varētu būt saistīta arī ar īpašiem psiholoģiskajiem procesiem, kuri sakņojas mūsdienu dzīves realitātē, jo jaunas vēsmas dzīvē likumsakarīgi rada pārmaiņas valodā un rodas inovatīvi darinājumi valodā. Pieļauju domu, ka jaunas iezīmes lietvārdu skaitļa lietošanā varētu būt novērojamas arī ar pastiprinātu svešvārdu lietojuma aktualizēšanos, vai arī ar kādu īpašu modes tendenci, kas savu izpausmi iegūst valodā un līdz ar to kāda vārda netradicionāls skaitļa lietojums pieaug, respektīvi, šādi vārdi, kuriem vērojamas atkāpes no tradicionālā lietojuma, kļūst aktuāli un izplatās dažādās dzīves sfērās. Šajā modernizācijas laikmetā latviešu valodā raksturīgs netradicionālu daudzskaitļa lietojumu apvienot ar pārmaiņām vārda semantikā. Vērojamas arī nevajadzīgas vienskaitļa formas daudzskaitliniekiem vai substantīviem, kas parasti tiek lietoti daudzskaitlī, bet to īpatsvars salīdzinoši ir neliels, piemēram, *sacensība, rūpe*.

Referātā mēģināts skaidrot šo pārmaiņu vai inovāciju cēloņus; salīdzinot ar analogu parādību interpretāciju valodnieciskos avotos.

Grūti prognozēt, vai atsevišķu vārdu aktualizēšanās, nozīmju vai formu paradigmas paplašināšanās ir piensums valodas attīstībā vai tikai īslaicīga parādība, inovācijas, kādu jebkurā valodas attīstības posmā nav mazums.

Jurgis PAKERYS

Vilniaus universitetas

Vitenui prieklausēs Adolfo gramatikos egzempliorius

Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugomas Adolfo (Ādolfijs) gramatikos (1685 m.) egzempliorius (sign.: Lat 59), kurio priešlapyje yra įrašas, rodantis, kad ši knyga prieklausiusi E. Gliuko (Gliks) padėjėjui K. B. Vitenui (Vitens):

Hunc Librum ex largisfimā Do=//
natione Plur: Rever: D Henrici //
Adolphi Ducat: Curon: et Semigall[:] //
superintend: quondam vigilantisfimi //
posfidet //
Christian[us] Barthol: Witten

Egzempliorius yra defektinis (trūksta dviejų pirmojo lanko lapų) ir, regis, kol

kas nebuvo žinomas bibliografams (žr. *Seniespiedumi latviešu valodā (1525—1855)*, nr. 45, p. 55). Remiantis minėtame kataloge nurodytais požymiais, ši egzepliorių reikia priskirti antrajai grupei (žr. ten pat). Pranešime norima plačiau aptarti šią knygą ir kai kuriuos joje esančius taisymsus ir įrašus.

Olegas POLIAKOVAS

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Morfonologija ir lyginamoji kalbotyra

Morfonologijos mokslo šaknys glūdi dar Senovės Indijoje. Manoma, kad Senovės indai buvo pirmieji struktūralistai ir morfonologai. Kalbos struktūros aprašymas neįmanomas be morfonologijos duomenų.

Pirmasis, kuris pastebėjo ypatingą morfonologijos vaidmenį šiuolaikinėje kalbotyroje, buvo fonologijos kūrėjas N. S. Trubeckojus. Tačiau ilgą laiką morfonologija dar liko kalbininkų interesų periferijoje. Kalbų lygmenų teorijoje morfonologija užima tarpinę grandį, jungiančią fonetinį ir fonologinį bei morfologinį lygmenis. Todėl neatsitiktinai baltistikoje buvo pradėta rimtai tyrinėti morfonologiją tik po to, kai lietuvių ir latvių kalbų fonologija pasiekė gerų rezultatų. Dabartinėje morfonologijoje susiformavo dvi pagrindinės kryptys. Vienai kryptčiai atstovauja struktūrinė morfonologija, kita – funkcinė. Pirmoji kryptis analizuoja atskirų skiemenų ir viso žodžio morfonologinę struktūrą, kuri iš esmės skiriasi nuo žodžio morfologinės struktūros. Antroji kryptis nagrinėja fonologinių vienetų vaidmenį gramatinių formų ir žodžių daryboje. Reikia pastebėti, kad morfonologija turi dvilypi charakterį. Viena vertus, ji tyrinėja morfemų struktūrą ir tokiu būdu turi sąlytį su fonologija. Kita vertus, ji nagrinėja skiemenų struktūrą; šiuo atveju ji siejasi su fonetika.

Nors morfonologija priklauso kalbos sinchronijai, tačiau duomenys, kuriuos ji suteikia, gali būti labai svarbūs ir kalbos diachronijai, pvz., vidinei rekonstrukcijai. Tai yra jau seniai žinoma. Tačiau dabartinis morfonologijos raidos lygmuo leidžia peržiūrėti jos vaidmenį lyginamojoje kalbotyroje. Atskirų kalbų morfonologinius duomenis galima sėkmingai tarpusavyje lyginti. Jei tradicinės lyginamosios kalbotyros pagrindiniu aspektu buvo struktūrinių vienetų lyginimas, tai dabar ne mažiau svarbiu gali tapti funkcinų vienetų lyginimas. Pranešime numatyta išsamiau aptarti šiuos du naujus lyginimo aspektus.

Patarlių ir priežodžių okazionalioji vartoseną

Patarlės ir posakiai atspindi nacionalinį savitumą, liaudies išmintį, buities sąlygas, kalbą. Juose išsakytas vertinimas, patarimas, nuomonė apie žmonių tarpusavio santykius, gėrio ir blogio, doros ir ydų samprata. Patarlės paprastai didesnės apimties negu priežodžiai. Jos apibendrina įvairius reiškinius, parodo ar pataria kaip elgtis, o priežodžiai – vaizdingas kai kurių situacijų, reagavimų išsakymas. Vis dėlto riba tarp jų nėra visada aiški, griežta.

Lietuvių kalbos patarlės, priežodžiai vartojami ne tik grožinėje literatūroje, bet ir periodikoje: žurnaluose, laikraščiuose. Šie posakiai gali būti vartojami uzualiai (nepakeistos gramatinės sandaros, leksinės reikšmės) ir okazionaliai (su vienomis ar kitomis inovacijomis).

Kadangi priežodžiams ir patarlėms yra būdingi visi frazeologizmų požymiai, todėl galima juos modifikuoti, kadangi okazionalioji vartoseną įmanoma todėl, kad šie posakiai jau yra virtę savotiškais štapais, o modifikuotas posakis gali būti suvokiamas kaip toks, jei yra gerai žinoma jo nepakeista forma. Galimi įvairūs posakių modifikacijos būdai, kuriais modifikuojami ir frazeologizmai: komponentų keitimas, praleidimas, sudėties plėtimas, kelių posakių kartojimas, plėtojimas į platesnį kontekstą.

Kadangi publicistika skiriama plačiajai auditorijai, todėl jos turinį sudaro visuomenei aktualūs klausimai: politikos įvykiai, kultūros reiškiniai, moralės problemos ir pan. Vienas iš publicistikos tikslų ne tik faktus pateikti, bet ir atitinkamai nuteikti, todėl jai būdinga pranešimo ir poveikio (agitacijos, ekspresijos) funkcijų dermė. Okazionaliosios patarlės ir priežodžiai kartu su frazeologizmais yra svarbi priemonė, padedanti įgyvendinti šiuos tikslus, nes jie yra vaizdingi, ekspresyvūs, o įvairūs modifikacijos būdai dažnai pritaiko juos tam tikrai situacijai. Ypač tai aktualu posakiams, nes jie atėję iš senųjų laikų ir atrodytų, jog jau nepritaikomi šiandieninio gyvenimo įvykiams, tačiau okazionalioji vartoseną, parodo priešingą dalyką.

Ģenitīvs kā verbālā pārvaldījuma atkarīgais komponents lejaskurzemes izloksnēs

Referātā uzmanība tiks pievērsta ģenitīva semantikai un lietojuma īpatnībām Lejaskurzēmē.

Pētījuma avoti ir publicētie materiāli:

1. Nīcas un Bārtas mācītāja J. Langija „Latviski – vāciskā vārdnīca”;
2. B. Bušmanes pētījumā „Nīcas izloksne” iekļautie valodas materiāli;
3. FBR publicētos Lejaskurzemes Izlokšņu aprakstus;
4. LPA Kurzemes folkloras un valodas centra materiālus.

Šie valodas materiāli ļauj aplūkot ģenitīva lietošanas un semantikas īpatnības dažādos laika periodos, kas ļauj saskatīt pārmaiņš valodā, un atklāj arī valodas attīstības tendences.

Referātā tiks aplūkots dalāmais ģenitīvs, ģenitīvs kā tiešā objekta locījums pie noliegta pārejoša verba, mērķa ģenitīvs u.c.

Godarūmšienē

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Internet English and its Society: Lexical and Morphological Deviations

Internet English has developed a special code and is highly affected by socio-cultural factors. As a new medium of communication it features the development of new vocabulary units. The main motifs for the development of new word forms are non-represented meaning values, irregularities, long word forms, parody and foregrounding. The created lexical units are regular grammatically and very flexible in terms of further derivation. They may contain both archaic and newly devised affixes due to alternative rules of morphology as the innovative process is based on creative analogy. Xenophobic factors, standardization trends, favour to parody, need for foregrounding and individual freedom of the participants of communication lead to the development of specific patterns of word building. Linguistic innovations distinguish the Internet community, which is built on collective beliefs; only conscious/subconscious awareness of the strategy gives access to competent participation and introduction of language changes. Mor-

phological elements of Internet English neologisms undergo significant influence of the sociolinguistic trends within the subculture. As a result, its specific vocabulary fits into the teleological paradigm of the culture; despite a variety of forms, the same strategy is followed by all word building processes. The paper concentrates on qualitative analysis of neologisms taking into consideration the general tendencies of the philosophy of the experienced users of Internet English. Methods and potential reasons of all types of derivation are explored. The paper concludes that despite the global scope of users and multiplicity of derivational features, specific trends may be established due to the existence of implicit universally acknowledged rules.

Baiba SAULĪTE

Latvijas Universitāte

Tēmas un rēmas identificēšanas problēmas intervijās

Tēma un rēma ir izteikuma aktuālā dalījuma vienības. Bet aktuālais dalījums ir izteikuma informatīvās struktūras dalījums aktuālajā informācijā, kas tiek uzsvērta, izvirsot to teikuma sākumā vai beigās, un mazāk svarīgajā informācijā, kas izriet no iepriekšējā teksta vai runas situācijas kopumā. Tēmai un rēmai ir liela nozīme tekstveidē.

Tēma un rēma dažādos valodniecības materiālos definētas dažādi – loģiskais subjekts un loģiskais predikāts, psiholoģiskais subjekts un psiholoģiskais predikāts, izteikuma pamats un kodols, izejas punkts un kodols, topiks (*topic*) un komentārs (*comment*). Cik dažādas ir definīcijas, tik dažāda ir arī tēmas un rēmas izpratne.

Analizējot tēmas un rēmas būtību, daži autori šķir teksta uztvērēja pozīciju un teksta autora pozīciju. Tas ir lietderīgi, jo katram no komunikatīvās situācijas dalībniekiem ir atšķirīgs informācijas aktuālais dalījums. Dialogā runāšana liek pāriet no iekšējā līmeņa uz ārējo līmeni, bet saprašana ir nepieciešama pretēja virzība – no runas ārējā līmeņa uz iekšējo līmeni.

Ievērojot šādu pieeju tēmas un rēmas analīzē, var pētīt tēmas un rēmas attieksmes opozīcijās „zināmais” – „jaunais” un „svarīgais” – „mazāk svarīgais”. Visbiežāk dotais klausītājam jau ir zināms no iepriekš dzirdētā, vai arī, pēc runātāja domām, klausītājam tas ir jāzina no situācijas un pieredzes. Tātad jaunais un zināmais attiecas uz adresātu, bet svarīgais un mazāk svarīgais – uz runātāju, t.i., uz to, ko runātājs ir gribējis uzsvērt.

Tā kā intervijās labāk var nošķirt runātāja un adresāta pozīciju, izteikumus var pētīt tieši no šāda aspekta. Tomēr valodas materiāls rāda, ka nepietiek tikai ar

šādu tēmas un rēmas nošķirumu. Referātā analizēti dažādi tēmas un rēmas izpaušmju varianti, kā arī meklētas tēmas un rēmas vispārējās pazīmes latviešu valodā.

Ilja SERŽANTS

Universität zu Köln, Institut für Linguistik

Vilnius Lietuvių kalbos institutas

Pie kāda prosodiskā tipa pieder latviešu intonācijas?

0. *“Unlike the monosyllabic tone languages of Africa and the Far East, the so-called pitch-accent or word-tone languages of Europe do not exhibit lexically contrastive pitch on monosyllabic words” (sic!) (Gandour 1978: 50-1). «Обратимся прежде всего к относительно простому случаю: к просодической системе латышского литературного языка. ... в этом языке ударение падает на первый слог слова; одновременно считается, что ударные слоги могут быть «интонированы» двумя различными способами (sic!) ... ; именно такого рода «интонации» в работах по скандинавским и другим языкам принято называть акцентами.» Kasevič (1983: 169).*

Ir skaidri redzams, ka abi izteikumi nekādā ziņā neatbilst tam, ko mēs zinām par latviešu prosodiku. Vai nu nepareizs priekšstats par latviešu prosodiku, vai pavisam tās neņemšana verā varbūt ir par iemeslu tam, kāpēc man neizdevās ātrast latviešu valodai atbilstošu prosodisko tipu pasaules lingvistiskajā literatūrā par tonoloģiju. Tātad, šā referāta mērķis ir izraisīt diskusiju par to, kas ir latviešu intonācijas no tipoloģiskā viedokļa.

1. Latviešu (standart)valodā ir trīs fonoloģiskās intonācijas pirmajā vārda zilbē un divas intonācijas nesaknes zilbēs, proti lauztā un “nelauztā” (no stieptās un krītošās intonācijas neitralizācijas). Tas nozīmē, ka latviešu valodā ir vārdi, kuros visām zilbēm ir savs īpašs un no nekā vairāk neatkarīgs fonoloģiski tonāls raksturs, jo piedēkļu vai gala zilbju intonācijas ir etimoloģiskas (Seržants 2003) un tās nemainās visdažādos fonētiskos kontekstos. No tā būtu jāsecinā, ka latviešu valoda ir tonāla valoda (sal. Pike (1948: 1) ton. val. definīciju: „A tone language may be defined as a language having lexically significant, contrastive, but relative pitch on each syllable“). Taču pret to runā daži fakti:

- 1) tipoloģiskais: tonālo valodu Eiropā citādi nav (kaut arī ir tā saukt. “restricted tone languages (pitch accent l./ marginal tone l.)” vai “gemäbigte Tonsprachen” vai “полиакцентные языки” (piem. lietuviešu valoda), bet

tādas prosodiskās sistēmas krietni atšķiras no latviešu sistēmas). Tāpat latviešu valoda būtu Eiropas vienīga ton. valoda, citādi tonālās valodas ir izplatītas Austrum- un Dienvidaustrumāzijā, Rietumāfrikā un Centrālajā Amerikā (Teners 1987: 132);

- 2) fonētiskais: latviešu valodā ir diezgan stipri izteikts uzsvars, kas izpaužas ar paaugstinātu frekvenci, par pārējām zilbēm lielāku gaisa spiedienu ("skaļumu"), garumu, pat arī dažkārt ar absolutajā auslautā stavošo patskaņu redukciju / apokopi. Tāds uzsvars ("dominant accent" (van Coetsem 1996)) tonālajās valodās nav sastopams.
- 3) fonoloģiskais: zilbēs ar īsiem patskaņiem, gan uzsvērtajās, gan neuzsvērtajās, fonoloģisko intonāciju pavisam nav, kas arī neatbilst priekšstatam par to, kas ir tonāla valoda, t. i. parasti (" / t₁ ↔ S₁ / (= tonologischer Normalfall)" Weidert (1981: 182)) katrai zilbei ir savs tonis.

2. Bibliogrāfija

- Gandour 1978: Jackson T., *The perception of Tone*, in: TONE a Linguistic Survey, ed. by Victoria A. Fromkin. Department of Linguistics, University of California, Los Angeles. New York, San Francisco, London. 41-76.
- Kasevič 1983: В. Б. Касевич, *Фонологические проблемы общего и восточного языкознания*, Maskava.
- Pike 1948: Kenneth L., *Tone Languages*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Seržants, 2003: Ilja, *Intonationen in den suffixalen und Endsilben im Lettischen. Synchronie und Diachronie*, BF XII(1), 2003, 83-123.
- Ternes 1987: Elmar, *Einführung in die Phonologie*. Darmstadt.
- van Coetsem 1996: Frans, *Towards a typology of lexical accent: "stress accent" and "pitch accent" in a renewed perspective*, van Coetsem Verfasser Coetsem, Monographien zur Sprachwissenschaft 18. Heidelberg.
- Weidert 1981: Alfons, *Tonologie*. Linguistische Arbeiten 105, hrsgg. von H. E. Brekle, H. J. Heringer ..., Tübingen.

Virginija STANKEVIČIENĒ

Kauno technologijos universitetas

Šnekamosios kalbos žodžiai *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir reali jų vartoseną

Rašant žodynus atsiranda įvairių spęstinų žodyno rengimo ir sudarymo problemų. Dažnai bendrinėje kalboje gyvuoja daug šnekamosios kalbos žodžių, kurių vartoseną įvairiuose stiliuose turi būti motyvuota. Vienas iš uždavinių –

nustatyti, kurie šnekamosios kalbos žodžiai gali virsti bendrinės kalbos norma. Stilistinė pažyma *šnek. Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (DŽ₃) trečiajame leidime apibrėžia žodžių arba jų reikšmių stilistinę kokybę.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne su pažyma *šnek.* veiksmažodžių straipsnių pateikiama apie 1869, daiktavardžių – 580, būdvardžių – 51,rieveiksmių – 21, kitų kalbos dalių – 6.

Šio straipsnio tikslas – remiantis Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre sukauptu *Tekstynu* aptarti *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (DŽ₃) stilistinę pažymą *šnek.* turinčių žodžių vartosenos paplitimą bendrinėje kalboje.

Andrejs VEISBERGS

Latvijas Universitāte

Jaunvārdi un valodas attīstības virziens

Viens no latviešu valodas mainības aspektiem leksiskās izmaiņas, proti, jaunvārdu veidošanās/veidošana, to nostiprināšanās vai izzušana. Jaunvārdi latviešu valodā ienāk dažādos veidos – tos veido tulkotāji un tulki, terminologi un rakstnieki, paralēli notiek arī visai neapzināta tautas „vārdare” vai „vārdrade”, kur liela loma piemīt aizgūšanai. Valodnieku un nevalodnieku diskusija parasti norit tradicionālās dihotomijas ietvaros – svešs (implicēti nevēlams) vai pašcilmes veidojums. Taču būtu vērts diskutēt arī par vārddarināšanas paņēmieni izvēli tajos gadījumos, kad jaunvārdi tiek veidoti apzināti, jo lielākā apjomā šie procesi veido valodas būtību – vai mēs veidojam smagnēju, garu, ļoti precīzu leksikonu vai īsu, tēlainu, metaforisku vārdu krājumu, piemēram, *čats, čips, fans, sviests, (dator)pele, rullēt, saziņa, aprūpe, pieeja, aprīte, šarmēt, mēdiji, (at)mazgāt :: tērzētava, komunikācija, sprādzienbīstams, ārkārtējība, trakumsērgbrīvs, autolopvedis, plašsaziņas līdzekļi, noziedzīgi iegūtu līdzekļu (nelikumīga) legalizācija, elektroniskais surogātpasts, aizmuguriekāpes autobuss, likumpamatots disciplinārsods.*

Ir skaidrs, ka sarunvaloda un terminoloģija ir visai atšķirīgas valodas jomas, kur vēlēties un prasīt vienādus vārddarināšanas līdzekļu lietojumu būtu neprātīgi. Taču dainu, latviešu sarunvalodas un slenga (skat. jauno vārdnīcu) leksikons tomēr vedina domāt, ka īsums, vienkāršība un metaforiskums latviešu valodā ir ļoti izplatīta parādība, un to vajadzētu vairāk izmantot gan tulkojot gan terminradē. Būtu jāņem vērā arī vārda/vārdkopas paredzamais lietojuma biežums — vārda garumam jābūt apgriezti proporcionālam tā lietojuma biežumam – jo biežāk vārds vai termins tiks lietots, jo īsākam tam jābūt. Sarežģījot valodas leksisko sistēmu,

uzskatot, ka jaunveidojums jāieliek visas nozīmes nianses, mēs gan apgrūtinām saziņu, gan par zemu novērtējam runātāju/klausītāju domāšanas līmeni. Valodas pašattīstības gaita, ko viegli saskatīt aplūkojot tautā izveidojušos aizguvumu/ jaunveidojumu korpusus, rāda, ka lietotājs izvēlas īsumu, vienkāršību, metaforu.

Vilija SAKALAUŠKIENĒ

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Pietinių vakarų aukštaičių germanizmų raida

Pranešime būtų aptariami pietinių vakarų aukštaičių šiaurinės šnekto germanizmai. Šnekoje dėl geografinės padėties, istorinių, kultūrinių ir socialinių kontaktų su Rytų Prūsija gausu germanizmų, ypač vyresnės kartos žmonių buitinėje kalboje, pavyzdžiui: *kimelis*, *kimynas* „kmynas“, *viksas* „batų tepalas“, *kleida*, *kleidė* „suknelė“, *kriūzai* „raukiniai“, *žiurstas* „prijuoštė, prikyštė“, *dratas* „viela“, *ėvelis* „prietaisas kopūstams pjaustyti“ ir t. t. Leksika yra judriausias kalbos elementas, turintis tendenciją kisti kartu su tobulėjančiu ir besikeičiančiu gyvenimu. Todėl dauguma skolinių (germanizmų), kaip ir senų tarmiškų žodžių, sparčiai traukiasi arba jau ir visai pasitraukę iš vartosenos.

Kai kurie žodžiai, perėję į kitą kalbą, pakeičia savo prasmę, daugiausia ją praplėsdami. Kartais jie visai netenka savo pirmkščio turinio. Vokiški žodžiai, patekę į vietinių gyventojų šneką, prisitaikė prie jos atitinkamų normų.

Aktuali problema – dabar šnekoje vartojami ar seniau vartoti germanizmai, jų perspektyvos, sinchroniniai sluoksniai, sąsajos su kitomis šnektomis.

Pietinių vakarų aukštaičių šnekoje vartojami germanizmai sudaro tokias ryškesnes semantines grupes: žmogaus vidinę būseną ir išorę nusakantys žodžiai, žmogaus veiklą ir darbą apibūdinantys žodžiai, drabužiai ir avalynė, valgiai ir gėrimai, baldai, namų apyvokos reikmenys, transporto priemonės ir kt.

Dabartinėmis sąlygomis germanizmai žymiai plačiau vartojami šnekamojoje kalboje negu rašomojoje. Skoliniai sparčiai traukiasi arba jau visai pasitraukę iš vartosenos dėl kelių priežasčių: vieni jų veikiami bendrinės kalbos, kiti – dėl pasikeitusių realių, nelieka pavadinamojo objekto, o svarbiausia – nelieka ir senųjų tarmės atstovų.

Veiksmažodžio formų vartojimas lietuvių ir latvių kalbų skirtingų funkcinių stilių tekstuose

Pranešimo tikslas – palyginti veiksmažodžio formų vartojimą lietuvių kalbos administracinio, mokslinio, publicistinio ir beletristinio stilių tekstuose bei latvių kalbos mokslinio-techninio ir publicistinio stilių tekstuose. Lyginimui bus naudojamos minėtų stilių lietuvių ir latvių kalbų dažniųjų žodynų, parengtų pagal tą pačią metodiką iš vienodos apimties tekstų, medžiaga. Bus aptariama: asmenuojamųjų formų, bendraties, veikiamųjų ir neveikiamųjų dalyvių, padalyvių, pusdalyvių vartojimas, nuosakų, laikų, asmenų formų vartojimas. Kadangi turimi dviejų skirtingų laikotarpių (1994–1995 m. ir 1973–1975 m.) lietuvių publicistikos visų minėtų veiksmažodžio formų vartojimo duomenys, tai iš duomenų lyginimo bus galima spręsti, nuo ko daugiausia priklauso formų vartojimas: nuo laikotarpio, nuo stiliaus ar nuo kalbos.

Bronius MASKULIŪNAS

Šiaulių universitetas

Dėl lietuvių senųjų raštų savybinių įvardžių derinamųjų formų

Pranešime kalbama apie tai, kad XVI–XVII a. lietuvių raštuose įvardinis posesyvumas reiškiamas dviem būdais – savybiniais įvardžiais ir savybiniais asmeninių įvardžių kilmininkais. Nekaitomieji kilmininkai eina nederinamuoju pažyminiu, o savybiniai įvardžiai su pažymimuoju žodžiu sudaro gimine, skaičiumi ir linksniu derinamus atributinius junginius. Dominuojanti posesyvumo raiškos priemonė yra nekaitomieji kilmininkai *mano, tavo, savo*, derinamosios savybinių įvardžių formos vartojamos žymiai rečiau. Akcentuojama, kad iš bendro raštų konteksto labiausiai išsiskiria kai kurie viduriniam variantui atstovaujantys tekstai, ypač tai pasakytina apie 1599 m. išleistą Mikalojaus Daukšos *Postilę*, kurioje, skirtingai nuo kitų to meto rašto paminklų, dažnesnės yra būtent derinamosios formos. Pranešime bandoma aiškintis abiejų minėtų posesyvumo raiškos būdų santykį, pasirinkimo motyvus, ieškoma abiem raiškos formoms bendrų dėsningumų ir specifinių dalykų. Šiuo požiūriu pranešime lyginami ir aptariami visi trys – vidurinis, rytinis ir prūsiškasis – XVI–XVII a. lietuviškų raštų variantai.

Otrās konjugācijas verbu sarukšana

Pie II un III konjugācijas pieder piedēkļverbi, kam nenoteiksme beidzas ar izskaņu *-ī(ies)*, *-āt(ies)*, *-ēt(ies)*, bet konjugēšanā tie atšķiras pēc tagadnes formu veidošanas īpatnībām: II konjugācijas vārdiem tagadnē nenoteiksmes celms 1.pers. tiek pagarināts ar piedēkli *-j-* un personu galotni, piem., *medīt-mediju, mazgāt-mazgāju, meklēt – meklēju*, bet III konjugācijas vārdiem tagadnē nenoteiksmes celms īsināts, zūd nenoteiksmes celma piedēklis un īsinātam celmam tiek pievienotas personu galotne, piem., *rakstīt – rakstu, peldēt – peldu, dziedāt – dziedu*. Tikai pie II konjugācijas pieder verbi ar izskaņu *-ot(ies)* un pie III konjugācijas – verbi ar izskaņu *-ināt(ies)*. Verbu konjugēšanas maiņa, pāreja no II uz III konjugāciju visvairāk skar verbus ar piedēkli *-ūt(ies)*, retāk *-ēt(ies)*. II konjugācijas jeb tagadnes *-ījo, -ējo*-celmu verbu konjugēšanas svārstības, kā konstatējis Endzelīns, jau pamanījuši G. Stenders, H. Heselbergs, A. Bīlenšteins, tā vērojama arī citos latviešu valodas izlokšņu materiālos. Endzelīns domā, ka šīs svārstības, iespējams, ietekmējis šo dažādi konjugējamo vārdu vienādās nenoteiksmes izskaņas: “...latviešu un (dažkārt arī) leišu valodā sastop svārstīšanos starp *ījo-* un *ā-* celmiem, jo abām celmu klasēm ir infinitīvs ar vienu un to pašu izskaņu (lei. *-yti*, la. *-ūt*); un latviešu valodā – arī pagātne (*-īju*).” (Endzelīns. Latviešu gramatika 823.)

Verbu konjugēšanas maiņa notiek pakāpeniski. Endzelīns gramatikā min veselu virkni verbu, kas G. Stendera (1783), H. Heselberga (1841), A. Becenbergera (1877-1902), A. Bīlenšteina (1863-4) valodnieciskajos darbos konjugēti kā II konjugācijas verbi:

brīnījos, cīnījos, dīdīju, gānīju, gausīju (‘vairot bagātību’), *guodījos* (‘greznoties’), *gunīju* (‘darīt liesmojošu, gailošu’), *kārnīju, kristīju, krustīju, kārpīju, ķēzīju, kūdīju, lāpīju, lielīju, liecīju* (‘kalpot’), *lipīju* (‘aizdedzināt’), *luobīju, mānīju, mēdīju, mērīju, mīstīju, muocīju, muodrīju, murīju, pelnīju, pestīju, puostīju, plūtīju, ramīju* (‘aprakt’), *rēdīju* (‘nolikt vietā, atlīdzināt’), *rīdīju, robīju, rocīju* (‘galvot’), *sālīju, serīju* (‘nokārtot dabiskās vajadzības’), *sirdījos, skūpstīju, sladzīju* (‘nesaprotami penterēt’), *sunīju, suolīju, svaidīju, svētīju, šķīstīju, tīrīju, tūtīju* (‘spītēju’), *tukšīju, vētīju, vairījos, vārīju, veltīju, vēstīju, zeltīju, zvanīju*. (Pēc Endzelīna Latviešu gramatikas 820.-823.)

Mūsu dienās no šā II konjugācijas verbu saraksta *brīnīties, cīnīties, dīdīties, gānīties, kārpīties, kūdīt, lāpīt, lielīt, lobīt, mānīt, mēdīt, mērīt, mīstīt, mocīt, postīt, rīdīt, sālīt, sirdīties, skūpstīt, solīt, svaidīt, tīrīt, vairīties, vārīt, zvanīt* ir konjugējami pēc III konjugācijas verbu parauga. Daļa Endzelīna minēto verbu ir

apvidvārdi vai novecojušies, piem., *gausīt, godīt, gunīt, liecīt, lipīt, modrīt, murīt, ramīt, rēdīt, rocīt, serīt, sladzīt, tūtīt*, tie tagad vairs neietilpst runātāju aktīvā vārdu krājumā.

II konjugācijas verbu sarukšana notiek pakāpeniski, un tai regulāri ir sekojis Endzelīns, tas atspoguļojas Endzelīna un Mīlenbaha "Latviešu gramatikā" (1907), Endzelīna "Latviešu gramatikā", Endzelīna atbildēs Rīgas latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokolos. Uz verbu konjugācijas svārstībām norāda dažādu autoru sastādītās latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcas un latviešu valodas vārdnīcas 20. gs., rokasgrāmatas 21. gs. sākumā, terminoloģijas komisijas lēmumi un raksti "Latviešu valodas kultūras jautājumos".

20. gs. valodnieku uzmanības lokā ir Endzelīna atrastie un biežāk minētie svārstīgie verbi, 1) kas izteic kristīgās baznīcas kulta jēgumus, piem., kristīt, pestīt, svētīt, šķīstīt, arī cienīt, 2) verbi ar "e" skaņu saknē: medīt, vētīt, vēstīt, pētīt, zeltīt, ķēzīt, mērīt, 3) rocīt, nārstīt, sunīt, tīrīt, sāļīt, mīstīt, pelnīt, lielīt, lielīties, sodīt, zvanīt, dēstīt, sarežģīties, mežģīt u.c. Ir konstatēts, ka cerēt konjugē pēc III konjugācijas parauga, bet tās pašas saknes apcerēt, sacerēt kādu laiku loka kā II konjugācijas verbus. Tādi II konjugācijas verbi, kas nosauc dažādas norises dabā, piem., aprepēt, apskapstēt, balēt, bālēt, brūnēt, gailēt, plēnēt, trupēt, sūbēt u.c. pēdējos piecdesmit gados pāriet III konjugācijā. Bieži vien valodnieku ieteikumi par atsevišķu vārdu konjugēšanu ir atšķirīgi, piem., gailēt, plēnēt, robīt, rotīt, rūsēt, sargāt, sūbēt, šķīstīt.

Jaunākās paaudzes valodā tādi verbi kā cienīt, mērīt, pētīt, veltīt lietoti kā III konjugācijas verbi.

Valodā, kad vienlaicīgi pastāv verbu tagadnes paralēlformas, – garākā II konjugācijas tagadnes forma un īsākā III konjugācijas tagadnes forma, pakāpeniski nostiprinās īsākā – III konjugācijas forma. Tas nenotiek, ja verba konjugēšanas īsināšanās rada sakritumu vai asociācijas ar kādu citas nozīmes vārdu, piem., *medīt* – ne: *medu!*, *sunīt*, ne *sunu!* *robīt*, ne *robu!*